

MARINA JURKOTA REBROVIĆ, »TRADICIJSKO OVČARSTVO OTOKA CRESA: PRILOG ISTRAŽIVANJU«, CENTAR ZA ODRŽIVI RAZVOJ – EKOPARK PERNAT, LUBENICE 2009., 107 STR.

Kako je u predgovoru knjige istaknula stručna savjetnica dr. sc. Tanja Bukovčan, unatoč činjenici da se danas o tradiciji mnogo govori, često nismo svjesni na što se točno pozivamo. Jer, sam pojam podrazumijeva nešto staro, autohtono, »pravo i izvorno«, što bi moglo značiti i nepromjenjivo. Međutim, tradicija nipošto nije takva: ono što je nama danas »tradicija«, našim je precima bila svakodnevica koja se neprestano mijenjala, hvatala u koštac s vremenom, s gospodarskim i političkim prilikama, s mnogim stvarima koje su je oblikovale i koje je i danas oblikuju. U tom smislu valja promatrati i ovu knjigu.

U vrijeme kada je ovčarstvo bilo dio svakodnevice mnogih creskih obitelji, oni su vlastitu tradiciju živjeli, proživljavali, uz nju vezivali težak rad, siromaštvo i borbu za preživljavanjem, ali i trenutke veselja nad velikim stadom ili dobrim sirom. Iako ovčarstvo na Cresu postoji i danas, tijekom vremena ono se izmaknulo iz svojeg tradicijskog okruženja; iako sudjeluje u otočnoj svakodnevici, više ga se na žalost ne može smatrati i njezinim integralnim dijelom. Upravo ovom knjigom lokalna zajednica obilježava vlastito postojanje i zapisuje sjećanje na sebe samu.

Centar za održivi razvoj – Ekopark Pernat već je niz godina prisutan kao tumač creske tradicije, dajući joj novu funkciju – muzejsku, edukativnu i turističku. Od niza projekata organiziranih pod pokroviteljstvom ove ustanove valja istaknuti osnivanje Muzeja ovčarstva i stalne izložbe pod nazivom »Tradicijsko ovčarstvo« u Lubenicama. Prvi korak prema osnutku muzeja svakako predstavlja prikupljanje podataka o otočnom tradicijskom ovčarstvu iz literature i na terenu, u čemu se istaknula upravo autorica ove knjige Marina Jurkota Rebrović. Kada se etnografski podaci o tzv. tradicijskim praksama u prošlosti rekonstruiraju prema sjećanju kazivača, uvijek valja uočiti način na koji oni u ovom trenutku žive među njima.

Ovčje vune na Cresu danas ima previše, pa se nerijetko može vidjeti kako leži odbačena ukolo. Iz nje se izrađuju jedinstveni suveniri i ukrasni predmeti koji se nude turistima, kako bi sa sobom ponijeli nešto što je uistinu izvorno cresko.

Nakon Predgovora i Uvoda, u kojem je autorica spomenula da cresko ovčarstvo proučava posljednjih dvadesetak godina, otkako se doselila u selo Belej, u knjizi se niže dvanaest poglavlja teksta. Kao marljiva i pedantna proučavateljica, ali i vrsna poznavateljica problematike o kojoj piše, Jurkota Rebrović ističe zanimljivu činjenicu da ovčarstvo najčešće nije primaran način privređivanja, ali unatoč tome ono uvelike određuje stil života pojedine obitelji. Naglašava da je ovca nedvojbeno konstanta oko koje se vrti čitav život creskog ruralnog žiteljstva, pri čemu je način ophođenja čovjeka s njom stoljećima ostao gotovo nepromijenjen, a znanja o ovčarstvu prenosila su se generacijama. Intervjuima i sustavnim prikupljanjem različitih podataka autorica je zapazila da nekontrolirano širenje divljači (poglavito veprova i jelena) posljednjih godina sve više ugrožava otočno tradicijsko ovčarstvo. Vodeći neformalne razgovore sa svojim kazivačima i kazivačicama (ponajprije onima iz Beleja, Ustrina, Stivana, Grmova i Orleca), prikupila je bezbroj korisnih informacija iz prve ruke, od ljudi koji se ovčarstvom bave desetljećima, još od svoje mladosti. Terenska je istraživanja u obliku intervjua obavljala pomoću prethodno pripremljenog upitnika, a razgovore je katkada snimala i naknadno prepisivala. Podatke iz literature preuzela je od renomiranih stručnjaka (poput akademika Branka Fučića i prof. dr. sc. Nikole Stražičića) i izvrsnih poznavatelja otočnih prilika i života (kao mr. sc. Julijana Sokolića) i drugih.

U poglavlju o otoku Cresu zabilježene su glavne osobitosti ovoga kraja: njegova obala, brdoviti reljef, šume hrasta, crnike, graba, smreke i bora, šikara i makija, mnogobrojni pašnjaci, blage valovite zaravni, veće i manje lokve te, naravno, veliko kriptodepresijsko Vransko jezero. Opisani su i klimatski uvjeti koji se jako razlikuju između sjevernog i južnog dijela otoka, a ukazano je i na

podatak da je istočna obala izložena snažnoj buri, dok je zapadno primorje puno pitomije. Prirodni su uvjeti i klimatske značajke uvelike oblikovali način života, pa su stoga i posebice utjecali na ovčarstvo. Relativno blaga klima i kameniti teren odredili su poseban oblik stočarstva: ispašu ovaca bez stalnog nadzora na otvorenom tijekom cijele godine, a premještanje ovaca omogućavalo je prirodnu regeneraciju pašnjaka.

Autorica je potom ustvrdila da se tijekom prošlosti, sve do sredine prošlog stoljeća, način rada i odnos prema ovcama nije značajnije mijenjao. Naime, ovčarstvo je imalo povoljnije uvjete za razvoj od drugih oblika stočarstva, ali i poljoprivrede, pa je još u prvoj polovici XX. stoljeća bilo jedan od glavnih oblika privređivanja većine otočana. Veliki su pašnjaci, unatoč oskudnoj vegetaciji, zadovoljavali potrebe za hranom ove ne suviše zahtjevne stoke. Poznato je da i arheološki nalazi upućuju na činjenicu da su prve čovjekove nastambe na otvorenom bile prilagođene ovcama. Objekti su se gradili na uzvišenjima radi obrane, ali i zbog preglednosti nad plodnim poljima i pašnjacima. Dokazano je da se autohtono ilirsko stanovništvo u kasnijem prapovijesnom razdoblju bavilo stočarstvom, o kojem potom postoje i brojne odredbe u Creskom statutu iz 1332., dok se u izvješćima mletačkih rektora u novom vijeku spominje prodaja creskih janjaca u Veneciji. Sve do XIX. stoljeća vlasnici velikog dijela otočnih pašnjaka bili su veleposjednici, općine i crkva.

Creska je ovca, bilježi potom autorica knjige, prilagođena ovdašnjoj klimi, živahna, sitna i otporna, a pripada vrsti koja se naziva *pramenka*. Njezine su proizvodne osobine kombinirane, jer daje meso, mlijeko i vunu. Zanimljivo je spomenuti činjenicu da je tijekom XX. stoljeća bilo više pokušaja križanja ove pasmine s drugima radi poboljšanja kvalitete vune, ali nijedan nije dao rezultata. Podaci o točnom broju ovaca na otoku nisu najtočniji, jer se nisu uvijek prijavljivale sve ovce. Seljaci su, naime, zbog poreza i drugih oblika državne kontrole uvijek prikazivali manji broj ovaca. God. 1869. bilo je oko 45.300 grla, a procjene iz 2004. ukazuju na oko 22.000 ovaca. Prema mišljenju prof. dr. sc. Nikole Stražičića, podatke valja uzeti s rezervom i zbog toga što ovce potpuno slobodno pasu u prirodi, pa im baš nije lako odrediti točan broj. Akademik Branko Fučić ističe, pak, činjenicu da je u creskim selima bilo gotovo nemoguće pronaći obitelj bez ovaca, jer je ovca bila hraniteljica kuće (meso, mlijeko, sir), a ukućane je odijevala vunom i kožom. Iako su imućnije obitelji često imale više stotina ovaca, njihova je količina ovisila o nizu čimbenika. Manja stada prevladavala su u predjelima gdje prirodni uvjeti nisu nudili dovoljno pašnjaka ili su dominantni bili drugi oblici privređivanja. U obalnim naseljima (Valun, Osor, Martinšćica) glavni su izvor zarade bili ribolov, pomorstvo i poljoprivreda, a stočarstvo je bilo dopunska djelatnost. Na južnom dijelu Cresa, u većim su pastirskim stanovima (Murtovnik, Parhavac, Loze) dio godine boravili i vlasnici koji su inače živjeli u Osoru, Nerezinama, Velom ili Malom Lošnju.

Veleposjednici, vlasnici stanova po cijelom otoku, živjeli su u gradu. Stodom na *stanu* gospodario je unajmljeni *bravar* – glavni ovčar, dok su veleposjednici organizirali prodaju vune, janjaca i sira. Velike promjene u strukturi stanovnika urbanih sredina na prijelomu prošlog stoljeća, uvjetovane novim političkim poretkom, odrazile su se – piše autorica – i na ovčarstvo. Brojni starosjeditelji odlaze s otoka, a u gradove se naseljavaju ljudi iz otočnih sela. Tendencija starenja žiteljstva i drastične promjene počinju od 60-ih godina XX. stoljeća, kada zbog selidbe u gradove naglo opada broj žitelja, a depopulacijom u selima ostaje pretežito starije stanovništvo koje nije fizički sposobno brinuti o većem broju stada. Osim toga, značajnije postaju i ostale gospodarske grane (posebice turizam) koje nude zaposlenje i seoskom žiteljstvu.

Jurkota Rebrović nadalje detaljnije opisuje organizaciju ovčarstva, ističući činjenicu da svako domaćinstvo teži imati *ograjicu* za ovce na predjelu gdje se može organizirati ispaša u ljetnim i zimskim mjesecima te da su neke bliže selu kako bi se olakšao posao u vrijeme mužnje. Tako su većinom posjedovali na desetke parcela različitih veličina, smještenih na svim stranama sela. Parcele predviđene za ispašu tijekom zime bile su bliže moru ili smještene na predjelima barem djelomično zaštićenim od bure (u udolinama ili obrasle drvećem koje pruža zavjetrinu), a tereni namijenjeni

ljetnoj ispaši morali su imati barem malo zaštite od jakog sunca (stabla, grmlje). O ovcama je najčešće brinuo otac (glava obitelji), koji je točno znao koliko ovaca i kada smjestiti na koju parcelu. Autorica s posebnom pozornošću opisuje vrste ovčarstva u najmu, a potom se osvrće i na činjenicu da se u posljednjih desetak godina mnoge parcele napuštaju zbog stalnih šteta koje čini divljač.

U blizini stočarskih stanova uvijek se nalazila lokva koja je često bila jedini izvor vode. Samo su žitelji Grabrovice po vodu odlazili i na izvor Na vodè u blizini rta Pernat – prirodno udubljenje smješteno nekoliko metara iznad mora, a od obale udaljeno 30-ak metara.

Otočni suhozidi (*gromače*) predmet su posebnog autoričinog poglavlja u knjizi, jer predstavljaju jedan od najvrjednijih elemenata materijalnog kulturno-povijesnog nasljeđa. Gromače su obično visoke kao čovjek, no na sjevernom i srednjem dijelu Cresa više su nego na južnom. Njihova gradnja zapravo predstavlja pravo umijeće koje ne zna obavljati svatko, a ima ih više vrsta. Iako dio otočana još uvijek vrlo brižljivo održava gromače na svojim parcelama, zadnjih 20-ak godina mnoge koje se uruše ostaju trajno nepopravljene te tako postupno propadaju. Slično vrijedi i za *lese* – drvena vrata na prolazima između parcela ili na pristupu puta, koja se izrađuju od najtrajnijih vrsta drva, najčešće smreke. Međutim, u novije vrijeme drvene se lese – napominje dalje autorica – zamjenjuju željeznima ili mrežastima, a ponekad se na prolaz samo nabaca suho granje.

Za ovčarstvo i ovce vezani su i prostori za mužnju - *mergarì* - ograđeni dijelovi parcele koji su obično smješteni u kutu pašnjaka, a također i *belezi* – oznake koje se stavljaju na ovcu da bi se prepoznalo vlasništvo. *Beleženje* ovaca ostalo je nepromijenjeno stoljećima i prenosilo se generacijama, a knjige belega još uvijek postoje u nekim selima na otoku. Tu su i lokve, značajne prvenstveno zbog činjenice da na Cresu nema stalnih vodenih tokova, pa se pomoću njih moralo osigurati opskrbu vodom. No, danas su mnoge lokve zapuštene, jer se više gotovo i ne čiste.

U kratkom poglavlju o mužnji ovaca autorica napominje da se taj posao vrši u proljeće, nakon blagdana sv. Jurja 23. travnja. Detaljno opisujući postupak, ukazuje na činjenicu da količina dobivenog mlijeka uvijek ovisi o kvaliteti ispaše. Zadnjih 20-ak godina broj žena koje muzu (*melžicarica*) naglo opada. Ovčje se mlijeko uglavnom nije pilo, od njega se pravio sir, a za piće i ostale potrebe u kuhinji koristilo se kozje mlijeko. Mužnja i pravljenje sira bio je ženski posao, a striženje ovaca obavljali su muškarci. Također, klanje janjaca vršili su muškarci, a pripremanje mesa za jelo žene.

Prema kraju knjige, u zaključku autorica obrazlaže činjenicu da se na Cresu za ovce zapravo vezuju najznačajniji radovi tijekom godine, iako su u njima u posljednjih 30-ak godina nastale važne promjene. Primjerice, za striženje se sada koriste električne škare, prerada i prodaja vune gotovo potpuno izostaje, mužnja ovaca i pravljenje sira u stalnom su opadanju, lese se sve manje izrađuju od drva, gromače ostaju srušene i ne popravljaju se i sl. Danas je ovčarstvo samo dopunska djelatnost većini seoskih domaćinstava. Nadalje, izrazito je negativna činjenica da je 80-ih godina XX. stoljeća na otok naseljena divljač koja predstavlja neposrednu opasnost ovcama, a tradicionalnom načinu gospodarstva ne obećava budućnost.

Popis literature koji Marina Jurkota Rebrović donosi na koncu knjige obuhvaća tridesetak glavnih naslova s područja povijesti, geografije, etnologije, arheologije i gospodarstva. Izdvojio bih knjigu koju je 30-ih godina XX. stoljeća objavio talijanski geograf Lamberto Pozzo-Balbi, koja i danas predstavlja temeljno djelo za proučavanje osobitosti otoka Cresa, ali i njegove povijesti i kulture.

Slijedi bilješka o autorici, zahvale i popis kazivača i kazivačica, te prilog Marija Šlosara o Muzeju ovčarstva. Potrebno je svakako spomenuti i lijepe slikovne priloge, koji kroz čitavu knjigu skladno obogaćuju i nadopunjuju tekst autoričinog izlaganja.

Iako je Marina Jurkota Rebrović naglasila da knjiga nema pretenziju biti znanstvena, mnoge karakteristike ovog zanimljivog uratka nadilaze obični popularni opis stanja i događaja. Obogaćena nizom povijesnih podataka o otoku Cresu i njegovim žiteljima, monografija je – između ostalog – važna i za jezikoslovce, jer donosi stare, pomalo napuštene dijalektalne izričaje koji danas sve više padaju u zaborav, budući da ih rjeđe koristi i starije žiteljstvo. Trojezično hrvatsko-talijansko-

njemačko izdanje, s četverojezičnim hrvatsko-talijansko-njemačko-engleskim predgovorom, svakako je omogućilo da knjiga postane pristupačna i širem, inozemnom čitateljstvu, što joj daje dodatnu vrijednost. Njome je Marina Jurkota Rebrović oživjela tradicijsko cresko ovčarstvo, a zabilježivši mnogobrojne podatke koje je uspjela prikupiti tijekom svojeg dugogodišnjeg rada, spasila ga je od neizbježnog zaborava. Dvadesettroje kazivača i kazivačica, među kojima je na čitavom otoku nedvojbeno najpoznatija Romana Kučić iz Beleja, u tome joj je mnogo pomoglo.

Slaven BERTOŠA

BIBLIOTEKA DIES HISTORIAE: VODA I NJEZINA ULOGA KROZ POVIJEST, HRVATSKI STUDIJI SVEUČILIŠTA U ZAGREBU, ZAGREB 2011., 203 STR.

Četvrto po redu izdanje Biblioteke Dies historiae, koje je 2011. godine izdalo Društvo studenata povijesti »Ivan Lučić-Lucius« u suradnji s Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, predstavlja zbornik radova profesora-predavača sa znanstvenog kolokvija Dies historiae održanog u Zagrebu 10. prosinca 2008. godine. Tema znanstvenog kolokvija »Voda i njezina uloga kroz povijest« razrađena je u člancima i svaki joj autor pristupa na različiti način. Zbornik doprinosi uspostavi vode kao predmeta istraživanja u hrvatskoj historiografiji, a zastupljenost drugih disciplina u radovima predstavlja iskorak u pristupu proučavanja ekohistorije te otvara nova pitanja i mogućnosti za istraživanje.

Autor prvog od sedam radova objavljenih u ovom zborniku je Damir Karbić, a nosi naslov »Voda u srednjem vijeku. Neka razmišljanja i mogućnosti istraživanja«. U radu autor razmatra značenje vode s religijskog aspekta u judeo-kršćanskoj i islamskoj tradiciji srednjega vijeka. Navodi da je njezina važnost u tom pogledu velika, potkrepljujući to činjenicom da se voda spominje u Bibliji i Kur'anu nekoliko stotina puta te da se u svakoj od tri religije prakticiraju obredi u kojima ulogu igra voda. Voda je zastupljena u književnim djelima i likovnoj umjetnosti, a u radu se spominje i njezina uloga u filozofskoj tradiciji Zapada. Njezina prisutnost pruža gospodarske predispozicije za razvoj društva (voda za piće, navodnjavanje, mlinovi, ribarstvo, prometnice...). Kako se vidi iz rada, ali i kako sam autor napominje, voda je kao tema u hrvatskoj historiografiji tek uspostavljena.

Idući rad pod naslovom »Prilog poznavanju uloge vode u svakodnevnom životu srednjovjekovne Hrvatske« autorice Sabine Florence-Fabijanec podijeljen je na pet cjelina. U prvoj se razmatra »pogonska« voda, odnosno kako je voda utjecala da se velik dio manualnog rada između XI. i XIII. stoljeća zamjeni hidrauličkom energijom, što se najčešće manifestiralo gradnjom mlinova u kojima se uglavnom prerađuje žito ili pokreće tekstilna proizvodnja. U drugoj cjelini nazvanoj »Seoska voda« autorica razmatra uporabu vode u ratarskim i stočarskim aktivnostima ruralne zajednice srednjeg vijeka. Treći dio, »Gradska voda«, posvećen je ulozi vode u urbanim cjelinama, pri čemu se ističe njezina važnost u obrani, opskrbi i čistoći grada. »Obiteljska voda« naslov je četvrte cjeline u kojoj se razmatra uporaba vode u domaćinstvu kao higijensko sredstvo ili kao tekućina za piće. U zadnjoj, petoj cjelini ovog rada, »Zdrava voda«, posvećena je pozornost osobnoj higijeni srednjovjekovnih ljudi, pri čemu je, kao i prije, voda igrala i socijalnu ulogu (javna kupališta).

Treći rad nosi naslov »Trag povijesti: rijeke i doline na području porječja rijeke Seine od 8. do 18. stoljeća« i djelo je autorice Joséphine Rouillard. Voda je, kako autorica iznosi u radu, jedan od najvažnijih faktora koji su utjecali na promjene koje su zahvatile prostor porječja Seine u navedenom razdoblju. Ljudski zahvati poput gradnje mlinova, ribnjaka, nasipa, kanala ili vodopada na život ljudi uz rijeke, utjecali su na promjenu riječnog krajolika i vegetacije. Urbani razvoj u porječju Seine u srednjem vijeku uvelike je ovisio o rijeci; gradskom stanovništvu voda je bila potrebna za industrijski

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Volumen VIII. / Broj 8
Zagreb - Samobor 2012.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/61-20-148, fax: +385/1/61-56-879
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: doc. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Urednici / Editors-in-chief:

Hrvoje Petrić, Drago Roksandić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (*Zagreb*), Daniel Barić (*Le Havre-Pariz, Francuska*), Slaven Bertoša (*Pula*), Zrinka Blažević (*Zagreb*), Tatjana Buklijaš (*Cambridge, UK*), Goran Đurđević (*Zadar*), Boris Golec (*Ljubljana, Slovenija*), Hrvoje Gračanin (*Zagreb*), Paul Hirt (*Tempe, SAD*), Andrej Hozjan (*Maribor, Slovenija*), Halil Inalcik (*Ankara, Turska*), Egidio Ivetic (*Padova, Italija*), Silvije Jerčinović (*Križevci*), Karl Kaser (*Graz, Austrija*), Isao Koshimura (*Tokio, Japan*), Marino Manin (*Zagreb*), Christof Mauch (*München, Njemačka*), Kristina Milković (*Zagreb*), Ivan Mirnik (*Zagreb*), Mirjana Morosini Dominick (*Washington D.C., SAD*), Géza Pálffy (*Budimpešta, Mađarska*), Daniel Patafta (*Zagreb*), Hrvoje Petrić (*Zagreb*), Lajos Rácz (*Szeged, Mađarska*), Gordan Ravančić (*Zagreb*), Marko Šarić (*Zagreb*), Mladen Tomorad (*Zagreb*), Jaroslav Vencalek (*Ostrava, Češka*), Milan Vrbanus (*Slavonski Brod, Zagreb*), Frank Zelko (*Burlington, VT, SAD*), Zlata Živaković Kerže (*Osijek*)

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN:

1845-5867

Tisak i prijelom/ Layout and print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2012.

Adresa uredništva / Mailing adresss:

Hrvoje Petrić (urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije i Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i šport Zagreb

Na naslovnici / Cover:

Morfološke promjene ušća Mure (Goran Šafarek)

 Meridijani
IZDAVAČKA KUĆA

Izdano u Hrvatskoj, za nakladnika Petra Somek